

Je li hrvatski nogomet mrtav i može li se oživjeti?

Dražen Lalić

Oblik srozavanja nogometa jest i nekvalitetno i društveno štetno normativno uređenje sporta, što se ponajprije odnosi na status većine klubova kao udruga građana

Oblici raspadanja nogometa u Hrvatskoj

U ovom se članku bavim temeljnim oblicima raspadanja nogometa u Hrvatskoj u posljednje vrijeme. Svjestan sam da naš nogomet treba analizirati holistički, uzimajući u obzir međupovezanost različitih razina njegove produkcije. No svijest o međupovezanosti bitnije ne pridonosi poboljšanju proširene oštre kritike našeg nogometa. Zbog stvarnih ili prividnih razlika između domaćega i međunarodnog izdanja hrvatskog nogometa – reprezentacija se presporo pomlađuje, što je jedan od uzroka njezinih razmjerno loših nastupa u posljednje vrijeme, Dinamo i Hajduk vjerojatno ni sljedećeg proljeća neće igrati u europskim natjecanjima itd. – njegovo je sadašnje stanje na prvi pogled vrlo ambivalentno. U ovome tekstu uglavnom ne koristim primjere iz prvih petnaestak godina nacionalne samostalnosti kad je bilo više pojava koje su najavljivale i izražavale raspadanje tog sporta (Vrcan, 2003; Vrcan i Lalić, 1999). Raspadanje suvremena hrvatskog nogometa očituje se u više oblika.

- Lažiranje rezultata nekih utakmica Hrvatske nogometne lige (HNL) kao oblik djelovanja kladioničarske mafije posebno je traumatičan oblik raspadanja nogometa u Hrvatskoj. Tim se nemilim pojavama aktivno bave mjerodavna njemačka i hrvatska istražna i pravosudna tijela, te kontrolna tijela UEFA-e. Naši su mediji tim istragama pristupili kao nečemu o čemu se dugo neformalno razgovara, a malo tko se usudio javno upozoriti na te pojave. Inače odmjereni predsjednik Republike Ivo Josipović za vrijeme svoga nedavnog posjeta SAD-u izjavio je: "Mislim da je više nego očito da su pojedine utakmice našeg nogometnog

Dražen Lalić, izvanredni profesor na Fakultetu političkih znanosti. Bavi se, među ostalim, sociologijom sporta. E-pošta: drazen.lalic@gmail.com

prvenstva namještene, što znači da je posrijedi jedan od pojava oblika organiziranog kriminala" (u: Petrušić, 2010). Na nervozne reakcije Vlatka Markovića i drugih nogometnih dužnosnika kako Josipović nije upućen u nogomet, predsjednik je odgovorio kako je upućen u – kriminal. Organizirani kriminal nepogrešivo je prepoznao nogomet kao vrlo unosan oblik svoga međunarodnog djelovanja. Ono je u Hrvatskoj toliko intenzivno da ga je nemoguće potpuno prikriti. Ne mogu se prikriti ni bliske veze između organiziranih kriminalaca i nekih istaknutih "nogometnih djelatnika" (menadžera, članova uprava i drugih) koji se u javnosti predstavljaju kao spasitelji nacionalnoga i klupskog nogoloptanja, a zapravo su njegovi "unutarnji neprijatelji".

- U HNL-u nikad nije bilo manje publike: 2.031 gledatelj prosječno po utakmici u prvenstvu 2009/2010, a samo 500 na posljednjoj proslavi osvajanja naslova državnoga prvaka, što je kuriozum u svijetu nogometa. Čak je i Hajduk, na čije je utakmice u toj sezoni prosječno dolazilo najviše ljudi (4.455), prije tri desetljeća imao prosječno tri i pol puta više gledatelja (Lalić, 1993). S obzirom na tu statistiku kao i nisku gledanost TV-prijenosa utakmica HNL-a, opravdano je pitanje kakva uopće ima smisla prvoliigaški nogomet kada publika ne dolazi na stadione, a građani ga slabo prate u medijima.

- Nogometna je infrastruktura uglavnom u jadnom stanju, što je posebno vidljiv pokazatelj šireg raspadanja hrvatskog nogometa. Neki stadioni ne zadovoljavaju ni osnovne sigurnosne uvjete za odigravanje službenih utakmica. To je izravno utjecalo na tragičnu smrt mladog nogometaša NK Zadra Hrvoja Ćustića, uzrokovanu ozljedom glave koju je zadobio 29. ožujka 2008. na utakmici na stadionu svog kluba. U tom se slučaju potvrdilo upozorenje francuskog sociologa sporta Dominiquea Bodina i njegovih suradnika prema kojemu je "dotrajala infrastruktura često uzrok tragedija. U mnogo slučajeva to je ujedno bio jedini faktor nesreća, no često ga prate i loša organizacija i koristoljubivo ponašanje klupskih šefova" (Bodin, Robene i Heas, 2007:72). U javnosti se posebno upozorava na trošnost i nefunkcionalnost "nacionalnoga" stadiona u Maksimiru koji je opasan za gledatelje i druge osobe (u ožujku 2010. urušio se dio sjeverne tribine, pri čemu su ozlijeđena dva radnika). U dogradnji toga zdanja od 1997. do 1999. utrošeno je, prema nekim procjenama, 362 milijuna kuna, a dio je tog novca vjerojatno prebačen u privatne džepove. Hrvatska ima samo jedan funkcionalan veliki nogometni stadion, splitski Poljud, na kojemu se već 13 godina ne igraju utakmice nacionalne vrste.

- Neprisposobiva bahatost, nepristojnost i gramzivost nekih čelnika klubova i nogometne organizacije jedan je od najočitijih oblika srozavanja našeg nogometa. U javnim istupima oni često vrijeđaju novinare i druge javne osobe, prostački se ponašaju na javnim mjestima, ističu svoj politički ekstremizam, koriste laži i poluistine, te na druge načine zagađuju javni život. Izrazito favoriziraju svoje i druge partikularne interese na štetu interesa sporta i društva u cjelini. To se posebno odnosi na djelovanje Zdravka Mamića, Rena Sinovčića i sličnih likova koji već dulje imaju presudan utjecaj na nogomet. Publicist Jurica Pavičić nedavno je ustvrdio kako je "HNL danas naprosto privatna

liga Zdravka Mamića", a da "HNS godinama ponizno služi samo i isključivo NK Dinamu" (Pavičić, 2010).

- Oblik srozavanja nogometa jest i nekvalitetno i društveno štetno normativno uređenje sporta, što se ponajprije odnosi na status većine klubova kao udruga građana. To pogoduje menadžerima i vodećim ljudima klubova da bez primjerenog plaćanja poreza i društvene kontrole ostvaruju visoke profite transferima igrača. Procjenjuje se kako je Mamić od transfera igrača dosad zaradio oko 80 milijuna eura, a javnosti nisu dostupni podaci o tome kako je utrošen taj novac i koliko je plaćeno poreza. Nervoja i ljutnja kod istinskih gospodara nogometa najviše se izražavaju kad se javno dovodi u pitanje dosadašnje normativno i financijsko uređenje funkcioniranja tog sporta.

Svoj dugogodišnji opstanak na čelu nogometne organizacije "stari patrijarsi" osiguravaju klijentelističkom kontrolom nad birokratima u županijskim organizacijama i drugim akterima

- Ozbiljno poremećeni odnosi između sadašnjega vodstva HNS-a i nekih klubova te županijskih nogometnih organizacija, ponajprije Hajduka odnosno Nogometnog saveza Splitsko-dalmatinske županije, nedvojbeno ugrožavaju hrvatski nogomet. Na konferenciji za medije 24. rujna 2010. Joško Svaguš, predsjednik Hajduka, čak je najavio kako će zbog odluke da se jedan mladi igrač i bivši kapetan kadeta Hajduka registrira za Dinamo, nesuglasica vezanih za neodigravanje utakmica reprezentacije u Splitu, nezadovoljstva suđenjem i drugih razloga Splićani povući svoje predstavnike iz HNS-a i prekinuti odnose s tom organizacijom. Svaguš je tom prigodom ustvrdio: "Savez je privatna organizacija Markovića, a on sam je talac Dinama i politike kluba iz Maksimira".

- U izrazitoj gerontokraciji i rigidnoj konzervativnosti najmoćnijih ljudi u HNS-u također se izražava propadanje našeg nogometa. Svoj dugogodišnji opstanak na čelu nogometne organizacije "stari patrijarsi" osiguravaju klijentelističkom kontrolom nad birokratima u županijskim organizacijama i drugim akterima. Ta kontrola i još uvijek snažne političke veze dopuštaju Vlatku Markoviću da onima koji zahtijevaju njegovu ostavku poruči: "... Bit ću u HNS-u onoliko koliko ja budem htio" (Jutarnji list, 31. srpnja 2010). Predsjednik HNS-a je navršio 73 godine i očito nema ni plodotvornu viziju razvoja toga sporta niti se može pohvaliti dobrim stanjem organizacije kojoj je na čelu.

- Raspadanje hrvatskog nogometa posebno se traumatično izražava u nasilničkom ponašanju dijela skupina navijača. To se odnosi kako na učestalo verbalno nasilje, tako i na nerijetko fi-

zičko nasilje dijela pripadnika zloglasne jezgre BBB-a, Torcide i drugih navijačkih skupina. Za razliku od susjedne Srbije (petorica poginulih) i BiH (dvojica poginulih), još nijedna osoba nije izgubila život u navijačkim izgređima, ali postoji velika opasnost da se to doogodi: primjerice, Mario Galić, pripadnik BBB-a, jedva je preživio ozljedu koju je dobio u sukobu s policijom nakon derbija Dinamo-Hajduk početkom svibnja ove godine u Zagrebu. Na nasilničko ponašanje ekstremnih pripadnika navijačkih skupina zajednica uglavnom reagira moralnom panikom (Cohen, 1980) i represijom.

- Nogomet i sport u demokratskim sustavima trebali bi biti odvojeni od stranačke politike, ali nisu. Propadanje se često izražava u političkim zlouporabama nogometa, momčadi i nogometaša, i to posebno u izbornim kampanjama. Posebno se očit primjer te zlouporabe zbio se u kampanji uoči parlamentarnih izbora 2007. kada je emitiran TV-spot u kojemu Niko Kovač, ističući kako govori kao kapetan hrvatske nogometne reprezentacije, otvoreno agitira za HDZ. Za vrijeme te kampanje nogometaši – od kojih su mnogi građani Brazila, Njemačke, BiH i drugih zemalja – i članovi vodstva Dinama objavili su oglase u dnevnim novinama kojima su dali potporu HDZ-u (Lalić i Kunac, 2010.). U kampanji za lokalne izbore 2009. u Zagrebu uprava i igrači Dinama javno su dali potporu Milanu Bandiću, a glasnogovornik tog kluba je na konferenciji za medije 9. svibnja te godine pozvao birače da glasuju za njega.

Imajući u vidu te i druge oblike raspadanja, umjesto čestog pitanja o tome "kamo ide nogomet u Hrvatskoj", trebalo bi se zapravo upitati "kako obnoviti nogomet u nas". Nogomet u Hrvatskoj, ovakav kakav je danas, ne ide nikamo, jer postoje vrlo moćne interesne skupine koje nastoje da sve ostane po starome.

Osam uvjeta za renesansu hrvatskog nogometa

Smatram da bi za obnovu hrvatskog nogometa trebalo ispuniti osam temeljnih uvjeta.

- U osmišljavanju obnove nogometa nužno je uzeti u obzir značajke međuodnosa tog sporta i društva. Nogomet kod nas, kao i u nekim drugim zemljama, funkcionira kao socijalno zrcalo u kojemu se ogleda stanje društva, a posebno dominantni odnosi moći. Korupcija, organizirani kriminal, nasilje, politički ekstremizam i slične društvene pojave utječu na zbivanja u nogometu, što je u posljednje vrijeme potencirano privrednom recesijom, zastojsima u konsolidiranju demokracije, krizom načina vladanja zemljom, tegobnim posljedicama rata te drugim društvenim procesima i zbivanjima. Međutim, i društvo u mnogočemu funkcionira kao svojevrsna "metafora nogometa" (Harrison, 1988). Devijantni obrasci ponašanja u nogometu povratno djeluju na društvo i produbljuju njegove traume. Stoga su različite opačine i otimačine u tome "nacionalnom" sportu prisutnije ili makar uočljivije nego na mnogim drugim područjima društva. S obzirom na to, neka bi buduća cjelovita protukorupcijska akcija "Čiste ruke" u Hrvatskoj možda trebala početi upravo od nogometa, kao što se tako nešto – riječ je o istrazi vezanoj za preuveličavanje troškova izgradnje stadiona i druge infrastrukture za svjetsko prvenstvo 1990. – zbio u Italiji 1992. u akciji "Mani puli-broj 4 - prosinac 2010.

te". Istodobno treba uzeti u obzir da se posredstvom nogometa u društvo prenose neki društveno integrativni obrasci, kao što se dogodilo u vezi s velikim uspjehom naše reprezentacije na svjetskom prvenstvu u Francuskoj 1998. ili na utakmici Hrvatska-Njemačka u Klagenfurtu 2008, kada su se širile afirmativne vrijednosti uspjeha, zajedništva i domoljublja. Unatoč takvu potencijalu, naš nogomet već dulje mnogo više pridonosi razdvajanjima ionako socijalno, regionalno i politički podijeljenog društva, nego što djeluje kao čvrsto socijalno ljepilo.

Nogomet kod nas funkcionira kao socijalno zrcalo u kojemu se ogleda stanje društva, a posebno dominantni odnosi moći

- Nužno je ukinuti ili makar ublažiti političku instrumentalizaciju nogometa i nogometnu instrumentalizaciju politike. Prva instrumentalizacija više se ne provodi izravno i dramatično nego posredno, što je potencijalno opasnije s obzirom na to da je vrlo zavodljiva i uglavnom se odvija na prividno društveno prihvatljive načine (primjerice, redovito puštanje s razgla pjesama Marka Perkovića Thompsona uoči utakmica nogometne reprezentacije). Nogometna instrumentalizacija politike osobito je društveno štetna, jer služi kao osnova za korupciju, pa i organizirani kriminal u tom sportu. Potporu Dinama HDZ-u na parlamentarnim izborima 2007. treba dovesti u izravnu vezu s održavanjem statusa klubova kao udruga građana koje ne moraju plaćati porez na dobit ostvarenu prodajom igrača, nego je formalno trebaju ulagati u svoje programe, što ne kontrolira nitko. I potpora Dinama Milanu Bandiću na lokalnim izborima 2009. vezana je za okolnost da Grad Zagreb godišnje uplaćuje oko 40 milijuna kuna klubu. To znači da vladajuća politika i na državnoj i lokalnoj razini prihvaća činjenicu da troškove klubova znatnim dijelom snose građani, a da se profit od transfera igrača gotovo isključivo slijeva u klubove i menadžerske agencije koje nerijetko kontroliraju čelni ljudi klubova.

- Nužna je ekonomska racionalizacija nogometa, posebno ako se zna da je recesija dodatno osiromašila zemlju. Ne možemo imati nogomet od zlata u društvu od blata. Očito je kako će u budućnosti tek manjina igrača u prvoj ligi moći biti dobro plaćeni profesionalci. Uvođenjem amaterizma prevladat će se stanje u kojemu neki prvoligaški igrači "krajnje mjere" opravdavaju time što nekoliko mjeseci nisu dobili plaću. Miroslav Ćiro Blažević 18. lipnja 2010. "branio" je Mumleka, Agića i druge igrače umiješane u aferu namještanja rezultata utakmica primjedbom: "I ja bih orobio banku da su mi djeca gladna". Na tu krajnje ciničnu primjedbu nitko, koliko znam, nije javno reagirao. Upravo su se kriminalne aktivnosti vezane za nogomet u Hrvatskoj i šire kao oblik stanovite "crne ekonomije" nametnule kao glavna tema konferencije za medije koju je 20. listopada 2010. u Zagrebu održao Michel Platini, predsjednik UEFA-e. Izložen nizu pitanja o namještanju utakmica, korupciji i sličnim pojavama, on je zapitao novinare: "Ima li makar jedno nogometno pitanje?" Platini se ponašao kao da ne

zna da je interes novinara najuže vezan za scenu tog sporta na kojoj se osobito ističu kriminalci. A to sigurno zna, jer inače ne bi na istoj konferenciji rekao kako je opetovano tražio da se osnuje europska policija koja će se baviti isključivo organiziranim kriminalom u sportu, te je ustvrdio kako "u borbu protiv korupcije ne možemo bez pomoći države" (u: Krušelj, 2010).

- Važan je uvjet obnove nogometa u Hrvatskoj prihvaćanje pozitivnih trendova razvoja toga sporta u vodećim nogometnim zemljama: osmišljavanje i provođenje dugoročne strategije razvoja, izgradnja komfornih stadiona i nogometnih kampova, velika ulaganja u mlade igrače, civiliziranje navijača, poštovanje zakonskih i drugih propisa itd. Istodobno se treba kloniti koruptivnih, kriminalnih i drugih društveno štetnih praksi koje su prisutne u nekim zemljama, i to uglavnom u blizini Hrvatske. Naš bi se nogomet trebao ugledati na Njemačku koja ima visokokvalitetan domaći nogomet i uspješna je na međunarodnom planu, premda za taj sport troši manje novca nego neke druge zemlje. Ne bi se, pak, trebao ugledati na Italiju gdje je nogomet kontaminiran korupcijom, nasiljem, političkim manipulacijama i sl.

- Svakako bi trebalo promicati pozitivnu socijalizacijsku ulogu nogometa, o kojoj već dulje javno govore samo idealisti i zanesenjaci. Na mlade igrače i navijače treba prenositi vrijednosti rada, poštene utakmice, multikulturalizma umjesto egoizma, hedonizma, nepotizma. Na mnoge mlade i druge građane zasigurno negativno utječe ponašanje kriminalaca koji nerijetko, po svaku cijenu, nastoje ostvariti svoje ciljeve grubim pritiscima na mlade nadarene igrače i njihove roditelje, nerijetko u skladu s refrenom jedne pjesme Hladnog piva "leš za keš". Primjeri su ubojstvo menadžera Dine Pokrovca 11. lipnja 2005, premlaćivanja trenera Hajduka Luke Bonačića 15. ožujka 2006. i novinara Jutarnjega lista Dražena Krušelja 24. svibnja 2004.

- Nogomet se ne može obnoviti bez popularizacije tog sporta. Ona bi trebala obuhvatiti poticanje dolazaka gledatelja na utakmice HNL-a, stvaranja uvjeta za znatnije okupljanje izravne nogometne publike, te povećanja posredne, ponajviše televizijske, publike. Najvažnije bi trebalo biti poticanje amaterskoga aktivnog bavljenja tim sportom, posebno djece i mladih. Jozsef Bozsik, glasoviti mađarski igrač iz pedesetih godina 20. stoljeća, ustvrdio je: "Mađarski je nogomet umro onda kada su se u škola prestala održavati natjecanja ekipa dječaka". Uz to, treba izraženije stimulirati razvoj kvalitetnoga, što ne znači nužno i profesionalnog, nogometa u drugim sredinama osim Zagreba, kako bi se prevladao monopol "Dinama". On je uspostavljen ponajviše zahvaljujući izdašnim financijskim sredstvima i pristupu središtima političkoj moći. U Dalmaciji, Slavoniji, Istri i drugim regijama to potencira ionako sve proširenije nezadovoljstvo rigidnom centralizacijom zemlje, što narušava društvenu integraciju i pogoršava političke odnose.

- Bez suzbijanja nogometnog huliganizma nema obnove hrvatskog nogometa. Nasilju ekstremnih nogometnih navijača politički, medijski i drugi akteri trebaju pristupiti kao ozbiljnome društvenom problemu. Međutim, štetno je izjednačavati nasilničko ponašanje pojedinaca ili skupina s cijelom kulturom navijanja i koristiti ga kao dimnu zavjesu koja zakriva mnoge ozbiljnije probleme našeg nogometa. Nasilje bi trebalo suzbijati

uravnoteženim i racionalnim javnim upravljanjem u kojemu bi surađivali različiti akteri – od državne vlasti preko nevladinih organizacija do navijača i njihovih skupina – a ne dominantno javnim politikama tipa "zapovijedaj i nadziri" koje planira i provodi državna vlast (Petak, 2008). U tim bi aktivnostima trebalo koristiti, uz ostalo, prevenciju i edukaciju, a ne isključivo ili pretežno represiju (Bodin, Robene i Heas, 2007), kao što se od usvajanja Zakona o sprječavanju nereda na športskim natjecanjima zbiva kod nas (Lalić i Biti, 2009).

Nužno je ukinuti ili makar ublažiti političku instrumentalizaciju nogometa i nogometnu instrumentalizaciju politike

- Nogometu treba vratiti neizvjesnost i druga obilježja igre, jer on je već dugo sport bez igre (Koković, 1988.) i sport bez poštenog nadmetanja. Odnose u nogometu valja učiniti transparentnima, što ponajprije znači da oni koji upravljaju njime moraju prestati s "igrama ispod tezgje" i javno se suočiti s problemima. Dužnosnici "nogometne vlasti", pa i državne, odbijanjem da priznaju postojanje velikih zlouporaba i svoju odgovornost za njih, omogućuju njihovo održavanje, pa i širenje. Nogometni dužnosnici okreću glave od problema našeg nogometa, čak i onda kada oni rade o glavi istome tom nogometu, po čemu su navlas slični većini naših vodećih političara.

Zaključak

Nogometna sadašnjica proturječna je, kao što je proturječna bila i prošlost tog sporta kod nas i u svijetu (Vrcan, 2003:231). U odnosu nogometa i politike uočljivo je nekoliko tipičnih pojava. Integrativno promicanje domoljublja na utakmicama često prate nacionalizam i politički ekstremizam. Demokratska participacija gledatelja na nogometnim utakmicama, koje su pogodna prigoda da ljudi izraze svoja mišljenja koja uglavnom ne mogu izraziti na druge načine, manipulativnim praksama lako može osnažiti dominaciju uskog kruga političkih i drugih moćnika. Udaljavanje svijeta politike od svijeta života i "uzmicanje političkoga iz politike" (Meyer, 2003:15), koje se zbiva i posredstvom nogometa, može pojačati otuđivanje politike od života, jer ne uklanja strukturne izvore otuđivanja (Vrcan, 2003:247). Opisani uvjeti obnove nogometa neće se stvoriti ako se korjenito ne promijeni način upravljanja tim sportom i ne usvoji razuman normativni okvir njegova funkcioniranja koji bi bio u skladu s društvenim kontekstom i zajedničkim interesima, a nogomet odvoji od utjecaja mafije i organiziranog kriminala. Nužno je na čelo HNS-a i većine klubova, posebno najvećih, dovesti nove, sposobne i poštene ljude. Oni bi trebali osmisliti i provoditi održivu strategiju razvoja najpopularnijega i društveno najutjecajnijeg sporta kod nas. Ako se to ne dogodi, ubrzo ćemo svjedočiti zbiljskoj smrti hrvatskog nogometa.

Literatura

- Bodin, D., Robene, L., Heas, S. (2007). *Sport i nasilje u Europi*. Zagreb: Knjiga trgovina d.o.o.
- Cohen, S. (1980). *Folk Devils and Moral Panics*. Oxford: Martin.
- Harrison, G. (1988). L'eco clamorosa. U: Salvini, A. (ur.). *Il rito aggressivo. Dall'aggressivita simbolica al comportamento violento: il caso dei tifosi ultras*. Firenze: Giunti, str. 235-273.
- Koković, D. (1986). *Sport bez igre*. Titograd: NIO Univerzitetska riječ.
- Krušelj, D. (2010). U borbu protiv korupcije ne možemo bez pomoći države. *Jutarnji list*, 21. listopada 2010.
- Lalić, D. (1993). Razmjeri, karakteristike i uzroci krize posjeta prvoligaškim nogometnim utakmicama u Hrvatskoj. *Kineziologija*. 1-2: 93-102.
- Lalić, D., Biti, O. (2008). Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i u Hrvatskoj. *Politička misao*. (45) 3-4:247-272.
- Lalić, D., Kunac, S. (2010). *Kampanje u Hrvatskoj. Dvije studije o tri izborna nadmetanja*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Meyer, Th. (2003). *Transformacija političkoga*. Zagreb: Politička kultura.
- Pavičić, J. (2010). HNS godinama ponizno služi samo i isključivo Dinamu i Zdravku Mamiću. *Jutarnji list*, 26. rujna 2010.
- Petak, Z. (2008). Dimenzije javnih politika i javno upravljanje. *Politička misao*. (45) 2: 9-26.
- Petrušić, Ž. (2010.) Josipović: Očito mafija namješta neke utakmice u hrvatskoj ligi. *Jutarnji list*, 28. rujna 2010.
- Vrcan, S. (2003). *Nogomet-Politika-Nasilje. Ogledi iz sociologije nogometa*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Vrcan, S., Lalić, D. (1999). From Ends to Trenches, and Back: Football in the Former Yugoslavia. U: Armstrong, G., Giulianotti, R. (ur.). *Football Cultures and Identities*. London: MacMillan, str. 176-185. ■